

УДК 130.2

О.А. Матюхіна

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕТИПУ «МАГНА МАТЕР» В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті автор розглядає джерела становлення архетипу «Магна Матер» в українській культурі.**Ключові слова:** українська культура, архетип, етнос, культ Великої Богині, трипільська цивілізація, билини.**Вступ**

Перед кожною країною завжди стоїть проблема спрямованості історичного розвитку. Що є метою, до якої прагне народ, які існують шляхи її досягнення. Ще Г. Гердер підкреслював, що метою кожного народу є самовизначення, побудова незалежної держави. Але держава не самоціль, а засіб для розкриття всього потенціалу національної культури. Відповідь шукаємо в осмисленні минулого, історії, що дозволяє народу пізнати себе, усвідомити свій потенціал, свої сильні і слабкі сторони. Історія кожного народу визначається багатьма чинниками: культурними, політичними, економічними, географічними та ін. Особливо треба відмітити такий чинник, як національний характер. Доля нації, особливості її самореалізації в світі багато в чому визначаються особливостями її національного характеру. «Національний характер – сукупність усталених психологічних рис народу – складається надзвичайно повільно, протягом століть і швидко не змінюється. ... Суттєво важлива психологічна риса народу є, по-перше, риса постійна і незалежна від тимчасових обставин, в які народ може потрапити. По-друге, ця суттєво важлива риса характеризує історичну діяльність нації протягом усієї її історії» [3, с.24].

Ця суттєво важлива риса виступає як етнічна домінанта. «Етнічна домінанта – на думку Л.Гумільова, – це система політичних, ідеологічних, релігійних цінностей, яка створюється при появі будь-якої етнічної цілісності і яка служить для неї об'єднуючою основою. Етнічна домінанта складається в своїй основі ще в інкубаційний період, який передуює виникненню етнічної системи» [4, с. 534]. Серцевиною етнічної домінанти є архетипи колективного несвідомого. Самопізнання є умовою розвитку не тільки особи, але й нації. Тому філософський, культурологічний, психологічний аналіз українського національного характеру завжди зберігає свою актуальність.

Постановка завдання

Метою цієї статті є дослідження джерел формування й утвердження архетипу «Магна Матер» в українській культурі.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема українського національного характеру, його базових архетипів вже з початку ХХ ст. привертала увагу провідних науковців: філософів, істориків, культурологів, психологів. Великий вклад у дослідження цієї проблеми зробили вчені української діаспори, зокрема В. Липинський, І. Мірчук, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів, І. Лисяк-Рудницький та ін. Особливо треба відмітити колективну працю

«Українська душа», в якій аналізуються характерні психологічні риси українського народу, чинники їх формування. О. Кульчицький у статтях «Український світогляд», «Риси характерології українського народу», в статті «Енциклопедії українознавства» виділяє шість основних чинників формування національного характеру. Значний внесок у методологію дослідження проблеми внесли такі філософи, як І. Бичко, В. Горський, С. Кримський, М. Попович та ін. Проблема українського національного характеру розглядається і в таких фундаментальних колективних працях, як «Історія української культури» в 6 т., «Історія релігії в Україні» у 10 т., «Історія України: нове бачення» у 2 т., «Історія філософії на Україні» у 3 т. та ін. Велика кількість публікацій підкреслює значимість теми, відкриває все нові й нові аспекти.

Основна частина

Архетип «Магна Матер» є визначальним в етнічній домінії українського етносу, виступає як основа всієї системи цінностей. Він «був тією формою національно-психічної організації світу, тим образом, якому українець сприймав світ і через який викристалізувалися основні риси його ментальності, уявлення про побудову сім'ї як мікросвіту і суспільства як макросвіту» [2, с. 161-162]. Характерні риси українського національного характеру, психічної культури пов'язані саме з цим архетипом.

О. Кульчицький наголошує, що «... для українського колективного несвідомого, на нашу думку, як це виявляє наша літературна творчість (Стефаник, Кобилянська), найбільш характеристичний є архетип «Магна Матер» – тип «доброї», «ласкавої», «плодючої» Землі українського чорнозему» [6, с.55]. Архетип «Магна Матер» нерозривно пов'язаний з культом Великої Богині, яка є уособленням життєдайних і руйнівних сил світу, персоніфікацією самої природи. Виникнення культу Великої Богині відноситься ще до часів палеоліту. Провідне місце культ Великої Богині займав у релігійних віруваннях трипільців. Трипільську культуру можна вважати найбільш видатним явищем на Україні У-II тис. до н.е. Вперше поселення цього типу було знайдено археологом В. Хвойко в селі Трипільля на Київщині в 1896 році. Трипільська культура була поширена на Україні в У- II тисячолітті до н.е. від Карпат до Дніпра та Причорномор'я. За особливостями господарства, жител, релігійних уявлень трипільську культуру беззаперечно зараховують до джерел культури української.

Основою господарства трипільських племен було землеробство та тваринництво. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, просо, овочі, почали культивувати фруктові дерева. В ранній період землю обробляли

мотиками, пізніше було винайдене рало. З домашніх тварин розводили велику рогату худобу, кіз, овець, свиней, в пізній період одомашнили коня. Велика рогата худоба використовувалась як тяглова сила, з молока виготовляли молочні продукти, зокрема сир, про що свідчать глиняні дуршляки для відціжування сироватки. Собака використовувався для охорони посівів, жител, коти – для охорони зібраного зерна від мишей. Високого рівня досягла обробка каменю, зокрема кременю, з якого виготовляли складні знаряддя праці. Серпи, ножі трипільців виготовлені так досконало, що і зараз, через 6-4 тис. років від часу виготовлення, залишаються гострими.

Особливістю трипільської культури є різноманітні, досконало виготовлені керамічні вироби: горщики, від малих до величезних, миски, глечики, корчаги, ритуальні жіночі статуєтки, моделі житла, зображення тварин. Хоча вони виготовлені вручну, без гончарного кола, однак мають рівні тонкі стінки, гладку поверхню. Майже усі вироби трипільців прикрашені багатим орнаментом, який наносився червоною, жовтою, темно-коричневою, білою, чорною фарбами. Відомо було трипільцям і ткацтво. Деякі в середині IV тис до н.е. трипільці стали використовувати мідь. Спочатку мідь обробляли шляхом кування руди, пізніше – ливарством. З міді виготовляли прикраси, зброю, знаряддя праці. Але мідь повністю не витіснила камінь, а використовувалась нарівні з кременем. Житла трипільців значно більші за розміром і досконаліші порівняно з житлами неолітичних племен. Будинки мали одну або декілька, одна за одною, кімнат з глиняними вогнищами, також глиняними лавами вздовж стін. Долівку вимазували глиною і опалювали. Житла були глиняні, з дерев'яними опорами. В стінах були невеликі отвори – вікна, ззовні і з середини стіни розписували. В період розквіту трипільської культури будувались двоповерхові житла. Як дозволяють припустити глиняні моделі жител, у трипільців вже були дерев'яні меблі – маленькі табурети, трони в культових спорудах. Детальний опис матеріальної культури трипільських племен демонструє її землеробський характер. І дозволяє відмітити численні аналогії з матеріальною культурою і давньослов'янських племен, і українців.

У трипільців – існували три типи поселень; малі /до 4га/, середні, найпоширеніші /4-8 га/, великі – /понад 10 га/. Так, поселення Володимирівка займало 60 га. Для поселень цього етапу характерно кругове розташування жител. Деякі поселення були оточені ровами і валами. Відомі й поселення величезних розмірів, які можна назвати протомістами – Майданецьке городище /270 га/, Тальянка /400га/ та ін. Вони вражають правильним геометричним плануванням забудови, однорідністю жител. На території городищ знайдені не лише житла, але й гончарні, ливарні майстерні, культові споруди. Тобто ці поселення вже виступали як центри ремесла і торгівлі. Вигляд поселень, якість кераміки, мідних виробів, в цілому розвиток господарства говорить про високий для того часу рівень трипільських племен. М.Гімбутас наголошує, що неолітичні і енеолітичні культури Європи, в тому числі й трипільська культура, відрізнялись високим рівнем розвитку. «Європейський неоліт не був періодом «доцивілізаційним

(як його охрестив Колін Ренфлю в своїй книзі «До цивілізації: радіовуглецева революція і доісторична Європа» 1973)Навпаки, це була цивілізація в самому кращому і істинному сенсі слова. В V і на поч. IV тис., на вищій точці її існування, в Центральній і Східній Європі, у давніх європейців були міста, що об'єднували значну частину населення, святилища висотою в декілька поверхів, священні письмена, просторі житла в чотири – п'ять кімнат, професійні керамісти, ткачі, мідники, золотих справ майстри, інші ремісники, чия продукція відрізнялась складністю і різноманітністю» [1, с.4]

Трипільці знаходились на тому ж рівні, що і землеробські цивілізації Близького та Середнього Сходу, на основі яких вже в бронзовому віці розвинулись цивілізації Єгипту, Месопотамії, Середземномор'я. Тому С. Наливайко у праці «Етнічна історія давньої України» слушно наголошує на закономірності застосування до трипільської культури терміну «цивілізація»: «Та й як інакше, ніж цивілізація, слід називати археологічну спільність, яку можна безпомилково впізнати на території близько 200 тис. кв.км (із них 190 тис. в Україні), що проіснувала два з половиною тисячоліття і міста якої, чітко сплановані, нараховували десятки тисяч мешканців і не мали рівних у тогочасному світі?» [7, с. 98].

У трипільців існували складні релігійні уявлення, пов'язані з їх головним заняттям – землеробством. Вони ділили світ на три частини: верхнє небо з небесною водою; простір поміж землею і небом, де знаходяться зірки, сонце, місяць; земля, яка народжує посіви і рослини. Космогонічні уявлення трипільців були виражені в орнаменті, яким оздоблювали ритуальний посуд. У верхній частині посуду малювали хвилясту або зигзагоподібну лінію, стилізованих оленів – це символізувало небо з водою; в центральній частині – символи сонця /коло, хрест, коло з хрестомвсередині/, зірок, дощу – паралельні лінії згори донизу; на лінії між небом і землею малювали символи рослин. Дуже часто в центрі зустрічаємо складну спіраль, що символізує рух сонця. Аналізуючи трипільський орнамент, ряд дослідників, зокрема Чмихов, С. Наливайко та ін., припускають наявність у трипільців піктографічної писемності, календаря. Ритуальні посуду прикрашали зображеннями змії, які вшановувались як вісники такого важливого для землеробів дощу. В період розквіту трипільської культури з'являються посуду, на яких намальований величезний стилізований людський лік, який займає весь простір. "Очі цієї космічної істоти утворені сонцями, брови – великими дощовими смугами; ручки посуду сприймаються як вуха. Замість умовного креслення світу художники дали персоніфікований Всесвіт у вигляді личин, які піднімаються над землею на всю висоту середнього та верхнього неба" – описує його академік Б. Рибаків. Величезний лік зображує верховне, головне божество трипільців, яке умовно /бо ми не знаємо, як її називали трипільці/ називають Велика Мати Світу, Прародителька Світу, яка створила світ і все в світі. Її вшановували як володарку життя і смерті, подательку води, богино плодючості. В міфології трипільців Велика Богиня є покровителькою світу, уособлює життєдайні сили Землі, володіє небесними водами. Культ Ве-

ликої Богині, що з часом трансформувалася у культ богині Землі, знаходимо і у віруваннях племен, які в більш пізні часи жили на території України. « У землеробських племен Велика Мати мислилася, з одного боку, космогонічно, як прародителька Світу, мати богів і всього суцього, а з іншого, – як Мати-Земля, Мати-Сира Земля і через це – покровителька врожаю. На російському ґрунті це виразилося в образі богині Макоши (іноді – Мокош) – єдиного жіночого божества, що було включено Володимиром Святим у свій дохристиянський пантеон» [9, с.599]. Як посередник між небом і землею, охоронець посівів, шанувався крилатий собака. Вужам поклонялись як уособленню божеств-покровителів дому, домашнього вогнища. Простежуються виразні паралелі трипільського живопису зі змістом гімнів Рігведи, священної книги аріїв, що включає трипільців в число предків індоєвропейських народів, до яких відносяться і українці.

Таким чином, трипільські племена створили високу, цілісну культуру, тісно пов'язану з землеробством. Тому не дивно, що впливи трипільської цивілізації простежуються в наступні епохи до нашого часу включно. Матеріальна та духовна культура трипільців є одним з джерел, чи не найважливішим, культури української. Аграрна культура слов'ян і українців виступає як продовження і розвиток матеріальної культури трипільців. Крім форми жител, в українській народній культурі залишилася від трипільців звичай розписувати їх ззовні і всередині; високий рівень гончарства, навіть форми посуду є подібними до трипільських. Ряд мотивів трипільського орнаменту зберігся до нашого часу і зустрічається в оздобленні кераміки, в українських вишивках. Хоча з II тисячоліття до н.е. трипільці були частково витіснені іншими племенами, частково асимілювалися з ними, але їх культура була настільки пристосована до ландшафту, клімату України, що наступні племена разом з культурою землеробства, сприйняли від трипільців не лише прийоми землеробства, форму жител, посуду, але й пов'язані з землеробством вірування.

Для стародавніх людей вірування, ритуальні обряди були частиною виробничого процесу і тому, сприйнявши землеробство, наступні племена успадкували від трипільців пов'язані з цим видом діяльності вірування і обряди. В силу консервативності міфологічної свідомості, системи збереження традицій вони в дещо модифікованому вигляді дійшли до нашого часу, ставши часткою української народної культури. А головним був культ Великої Богині, Матері-Землі. «Не підлягає сумніву, що поклоніння Матері-землі залишилось незмінним від доісторичних часів до грецьких культів Деметри і Персефони, римського поклоніння Опис Консівії, давньогерманського – Нертус, балтійського – Жемуні, слов'янського – Мати-сирій землі і т.д. Могутність цього культу була занадто давня і глибоко вкорінена, щоб його могли знищити пізніші патріархальні релігії, в тому числі і християнство» [1, с. 242]. Культ Великої Богині розвинувся і сформувався в часи трипільської цивілізації. Нерозривно пов'язаний з землеробством, цей культ зберігався і розвивався в наступні епохи, що зумовило вкорінення в колектив-

ному несвідомому українського народу архетипу «Магна Матер». Українська культура має давні корені. З часів появи людини на території України культурний розвиток зберігає свою спадковість, збагачуючись надбаннями сусідніх народів, племен, які приходили на Україну, оселялись на її землях і включались в процес розвитку місцевої людності, збагачуючи її культуру своїми здобутками.

С. Кримський наголошує, що «Інакше кажучи, особливість етногенного процесу в Україні полягала в тому, що він живився не просто засвоєнням певних елементів світової культури та історичного досвіду (як це було в усіх інших), а характеризувався прямою (так би мовити, з рук в руки), естафетою передавання культурних цінностей та традицій у тому єдиному геокультурному руслі, яке дає змогу безпосередньо ввести в етнотворення українців тисячолітній досвід інших народів» [6, с. 284].

Свійкості архетипу «Магна Матер» сприяла і провідна роль жінки у соціальному житті як давніх слов'ян, так і українців. Постійна небезпека ворожих нападів як в часи Київської Русі, так і пізніше, в часи козацькі; необхідність організації оборони періодично виключали чоловіків із господарчої й побутової сфери життя сім'ї. Жінці доводилося не лише виконувати функції глави родини, організовувати господарче життя, а й активно приймати участь в обороні рідної землі. Це знайшло своє відображення як у давньоруських билинах, так і в козацьких думах. Поруч з богатирями в билинах виступають богатирши – поляниці, що не поступаються їм ні в мужності, ні у військовій майстерності. В багатьох билинах оспівуються подвиги богатирш Настасії Микулічни, Настасії Дмитрівни, Латогорки та ін. Жінка в билинах займає майже таке саме становище, користується тими ж правами, що й чоловік. Вона виступає не лише як втілення краси, хранителька домашнього вогнища, але й як хоробрий, вправний воїн. Така особливість билин відбиває ранньосередньовічний звичай Київської Русі. Жінка в суспільстві фактично займала місце не нижче, а поруч з чоловіком. Це стосувалось, як вже згадувалось, і правових норм. Жінка в Київській Русі мала право на володіння майном, навіть на свою частину майна, незалежно від чоловіка; мала право на розлучення, успадковувала майно по смерті чоловіка або батька, або й владу, що доводить приклад княгині Ольги [Див.8, с.70-75].

Архетип «Магна Матер» в українській культурі і менталітеті нерозривно пов'язаний з архетипом свободи. «Так, архетип землі в українському менталітеті відповідає аграрним початкам української цивілізації, господарським структурам землевлаштування, обрядово-календарним циклам сільського життя, кам'яним і курганним пам'яткам освячення землі тощо. Архетип свободи мав онтологічні підстави в козацьких республіканських структурах, досвіді місцевого самоврядування, корпоративних (цехових) противажелях соціальної ієрархії, військовій практиці затвердження незалежного існування і таке інше » [6, с. 278-279]. Гармонійна єдність цих архетипів простежується в домінанті української духовної культури – козацькому етосі. Важливою рисою козацького етосу є пошана до матері. В думах образ матері набуває сакрального

значення. Мати для козака – sacrum, і святинею стає те, що назване її ім'ям – Січ Запорізька, ненька Україна. Мати виступає як Берегиня роду, суспільства. «Рідна земля залишається полем життя, святим жіночим початком породження всього живого» [6, с. 276]. Це характерна риса саме козацького етосу, що розвинувся на Україні.

В той же час в думках оспівуються хоробрість, мужність, патріотизм жінок. Для жінок вважаються схвальними, нормативними такі ж якості, як і для козака: мужність, почуття власної гідності, войовничість, ненависть до ворога, патріотизм. Ми бачимо, що архетип «Магна Матер» переплітається з такою етнічною домінантою українського народу, як козацький етос. Він виступає як етнічна домінанта української культури, визначає спрямованість і характер її розвитку, систему домінуючих цінностей. І козацький етос, як етос загальноетнічний, утверджує в українській культурі пріоритет вільної, відповідальної особистості.

Висновок

Витоки архетипу «Магна Матер» знаходимо у культурі первісного суспільства. Вже в часи палеоліту виникає культ Великої Богині – володарки світу, життя і смерті, втілення плодючості. Повного розвитку він досягає в трипільській цивілізації. Нерозривно пов'язаний з землеробством, цей культ зберігався і розвивався в наступні епохи, що зумовило вкорінення в колективному несвідомому українського народу архетипу «Магна Матер». Він підсвідомо

А.А. Матюхіна

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕТИПА «МАГНА МАТЕР» В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

В статье автор рассматривает истоки становления архетипа «Магна Матер» в украинской культуре.

Ключевые слова: украинская культура, архетип, этнос, культ Великой Богини, трипольская цивилизация, былины.

O. Matiukhina

THE FORMATION OF THE ARCHETYPE "MAHNA MATER" IN UKRAINIAN CULTURE

The author of the article examines the sources of formation of the archetype "Mahna Mater" in Ukrainian culture.

Keywords: ukrainian culture, archetype, ethnicity, the cult of Great Goddess, tripil'ska civilization, epic.

УДК001:891

Р.А. Черноног

СПОЖИВАЦТВО: ВІД ЕТИЧНОГО ДО ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. Досліджується духовний потенціал споживацтва як домінуючої стратегії сучасного світосприйняття.

Ключові слова: споживацтво, етичне і естетичне світосприйняття, споживання, «ринкова особистість», конс'юмеризм.

Вступ

Духовній ситуації сьогодення притаманна парадоксальна тенденція легітимізації антицінностей попередніх епох. Йдеться, зокрема, про споживацтво – впливову життєву стратегію, спрямовану на формування новітнього типу людини – людини споживацької. За часів традиційного суспільства надлишкове споживання всіляко стримувалося принципами відповідальності перед Богом, сім'єю, родом, цехом, батьківщиною. А його повсюдне поширення унеможлилювалося відсутністю економічного ґрунту для цих процесів. Ті ж суспільні верстви, які споживали більше за інших, прагнули легітимізувати це через

детермінує поведінку і мислення кожної людини як представника етносу, сприяє формуванню ряду характерних рис українського національного характеру [Див. 5], перш за все утверджує у колективній свідомості святість життя. Інтуїтивно українець сприймає себе перш за все як дитину неньки-природи. Міфологічний архетип Богині-Матер є основою етнічної домінанти українського етносу.

Список літератури

1. Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: Мир Древней Европы. / Гимбутас М. – М.: РОССЭН, 2006. – 572 с.
2. Глотов Б.Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу. / Глотов Б.Б. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. – Дніпропетровськ. На правах рукопису. 2008. – с.376.
3. Глотов Б.Б., Матюхіна О.А. Міфологічний світогляд та психологічні риси українського народу // Збірник наукових праць. Державний університет «Львівська політехніка»- Львів, 1994. – 57 с.
4. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
5. Кримський С. Архетипи української ментальності. / Проблеми теорії ментальності. Монографія. – К.: Наукова думка, 2006. – 404 с.
6. Кульчицький О. Світогляд українця // Українська душа: 3б. оригінальних досліджень української ментальності / Відп. ред. В. Храмова. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
7. Наливайко С. Етнічна історія давньої України. / Наливайко С.К.: – Євшан-зілля, 2007. – 624 с.
8. Пушкарева Н.А. Женщины Киевской Руси / Пушкарева Н.А. – М.: Наука, 1986. – 287 с.
9. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян / Рыбаков Б.А. – М.: Наука. 1994. – 608 с.

служіння вітчизні, благодійність, меценатство. Ситуація змінилася з приходом ери індивідуалізованого споживання, коли воно почало набувати гіперрофованого вигляду. За таких умов постає проблема пошуку нових протидій руйнуючому впливу конс'юмеризму, що неможливо без теоретичного осмислення цього феномену.

Аналіз досліджень та публікацій

Соціокультурні засади споживацтва та його місце в структурі повсякденності системно висвітлені й критично переосмислені в працях Е. Гідденса, Ж.-Ф. Лютара, У. Бека та інших. Аналіз теоретичних засад споживацької революції XVIII століття в контексті її